

ਦੇਵ

ਬੰਬਈ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਿਲਮ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਗੋਵਿੰਦ ਨਿਲਹਾਨੀ, ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਫਿਲਮ 'ਦੇਵ' ਹਾਲੇ ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਹਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੇ ਸੁਆਲ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਤਜਿੰਦਰ ਖੋਸਲਾ ਵੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਹੈ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਹਰ ਗੱਲ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੀਤਬੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੀਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤੇਜਿੰਦਰ ਖੋਸਲਾ ਤਾਕਤ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਰੇਲ ਦੇ ਇਕ ਡੱਬੇ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਤਾਹਨੇ ਮਾਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ, ਫਰਹਾਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਅਫਸਰ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਖਤ, ਜੋ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਵਕਾਲਤ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਖਤ ਉਹਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਬੰਬਈ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਦਾਰ ਅਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਦਾ ਬਾਪ ਪੁਰਾਣਾ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਿਆ ਵੀ ਸੀ। ਫਰਹਾਨ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕਰੀਮ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮੁਜਰਮ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਲਤੀਫ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਲਤੀਫ ਦੀ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਵੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲਤੀਫ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਇਕ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਆਦਮੀ ਪੁਲੀਸ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਰਹਾਨ ਦਾ ਬਾਪ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਇਸ ਟੋਲੀ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਫਰਹਾਨ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਤੀਫ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਤੀਫ ਦੇ ਆਦਮੀ ਉਹਨੂੰ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਬਾਅਦ ਉਹ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਕਾਤਲਾਨਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਰਹਾਨ ਫਰਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਲਤੀਫ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਲਤੀਫ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਉਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਰਹਾਨ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਦਾ ਦੋਸਤ ਤਜਿੰਦਰ ਉਰਫ ਤੇਜ ਫਰਹਾਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਗਿਛ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਖਿਲਾਫ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ ਘੜੀਸ ਘੜੀਸ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਫਰਹਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਫਰਹਾਨ ਖਿਲਾਫ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਲੇਕਿਨ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਫਰਹਾਨ ਦੀ ਨਫਰਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਰਹਾਨ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਆਲੀਆ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਫਰਹਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਨਫਰਤ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਲਤੀਫ ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਮੰਦਰ ਤੇ ਬੰਬ ਧਮਾਕਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਰਹਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਹੈ। ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਰਹਾਨ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜ਼ਖਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਧਮਾਕੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮੰਗਲ ਰਾਓ, ਜੋ ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦਾ ਖਾਸ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਖੁਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅੰਕਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਉਹਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਅਫਸਰ ਵੀ ਹੈ, ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਰਕੂ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਆਲੀਆ ਦਾ ਟੱਬਰ ਵੀ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਹਾਨ ਆਲੀਆ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਉਹਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਆਲੀਆ ਅਤੇ ਫਰਹਾਨ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਭਾਰਤੀ, ਡਾਕਟਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਆਲੀਆ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਫਰਹਾਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਰਹਾਨ ਦੀ ਕੁਝੱਤਣ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੇਵ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਮਲਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਣੇਸ਼ ਮੰਦਰ ਉਤੇ ਹੋਏ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮੰਗਲ ਰਾਉ, ਲਤੀਫ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕੇ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹਦੀ ਕੌਮ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਖਸ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਨਕੁਆਰੀ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰੇ। ਲਤੀਫ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਸੱਚ ਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਲੀਆ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਲਤੀਫ ਉਹਨੂੰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਦਮ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਆਮ ਜਲਸਾ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਜਰਮਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਤੀਫ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਭ ਖਾਮੋਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਖੀਰ, ਆਲੀਆ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਆਪ ਉਥੇ ਖੜੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਦਾ ਮਜ਼ਲੂਮ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਲੀਆ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਫਸਾਦ ਦੇ ਵਕਤ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸਨ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਹੋਂ ਪਾਇਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਗੁੰਡੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਲੀਆ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਸ਼ਬਨਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਵਕਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਲੀਆ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਨੇਤਾ ਮੰਗਲ ਰਾਉ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕੁਝ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲੀਆ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲ ਰਾਉ ਹੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੂਰੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਫਿਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਖੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲਤੀਫ ਨੂੰ ਸੱਪ ਸੁੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੰਗਲ ਰਾਉ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੁਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਤੇਜ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲਤੀਫ ਆਲੀਆ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਰਹਾਨ ਅਤੇ ਆਲੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੱਡੇ ਤੇ ਸੱਦਦਾ ਹੈ। ਫਰਹਾਨ ਆਲੀਆ ਨੂੰ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਭਾਰਤੀ ਕੋਲ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਤੀਫ ਦੇ ਆਦਮੀ ਫਰਹਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਵੈਨ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਨਾਕੇ ਉਤੇ ਹੋਏ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਨੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪਏ ਫਰਹਾਨ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਪਤਾ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਉਹਨੂੰ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਮੰਦਰ ਉਤੇ ਹੋਏ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਵਿਚ ਲਤੀਫ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਲਤੀਫ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮੰਗਲ ਰਾਉ, ਜੋ ਪੁਲੀਸ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚੋਂ ਛੁਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਬਾਰੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਜਿੱਦਰ ਨੂੰ ਇਹ ਮਸਲਾ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੇਵ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਤੇਜ ਤਾਇਨਾਤ ਹੈ ਜੋ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਤੇ ਦੇਵ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇਖਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੇਜ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਵ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਚੇਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੇਵ ਇਸ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤੇਜ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਮੁਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਵਾਪਿਸ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਤੇਜ ਨੂੰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇਗਾ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਹਾਸਿਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੇਜ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚਕੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਕਤਲਾਨਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੇਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵ ਦੇ ਵੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਬਚ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਡਿਗਦੇ ਹੋਏ ਤੇਜ ਨੂੰ ਫਰਹਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬੋਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਦੇਵ ਦੀ ਪਤਨੀ ਭਾਰਤੀ ਤੇਜ ਨੂੰ ਦੇਵ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਫਰਹਾਨ ਉਹਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਜ ਆਪ ਵੀ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਹਾਨ ਦੇਵ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਫਰਹਾਨ ਕਚਹਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਫ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਤੰਤੂ, ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਸੈਂਡੇ ਮੁਢਾਦਾਂ ਲਈ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ, ਮੰਗਲ ਰਾਉ, ਵੱਡੇ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ, ਲਤੀਫ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਭੇਡਾਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਅਫਸਰ, ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕ, ਜੋ ਇਹਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਬੇਬਸ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਚਾਰ ਵਿਖਾਏ ਹਨ।

ਇਸ ਫਿਲਮ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਅਫਸਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਲਈ ਆਖੀਰ ਫਰਹਾਨ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸੇ ਰਾਜ ਤੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਖੁਦ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਲੋਕ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ੧੦੦ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਸਲੀ ਮੁਜਰਿਮ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਇਹ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸੇ ਰਾਜ ਤੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਜੋ ਫਿਰਕੂ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਤਸੱਦਦ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਰੋਕੀ ਵੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੇ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ੩੪ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਮਹੱਲਿਆਂ, ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਗੋਡੇ ਲੁਆ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤੀ। ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਲਾਹਨਤ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਸੀਹੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਆਏਗਾ, ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਸਟੇਟ ਦੀ ਛਤਰਛਾਇਆ ਹੋਣ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋਕੇ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਬੇਬੱਸ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਹ ਹੈ। ਗੋਵਿੰਦ ਨਿਲਹਾਨੀ ਦੀ ਫਿਲਮ 'ਦੇਵ' ਸਿਰਫ ਅੱਧਾ ਸੱਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਤਸੱਦਦ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਤੰਤ੍ਰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਅੱਧਾ ਸੱਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜਾਣੇ-ਅਣਜਾਣੇ ਇਹ ਝੂਠ ਦਾ ਹਿਸਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇਹ ਕੂੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਦਾਅ-ਪੋਚ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ।